

Norge på topp for første gang

I 2001-utgaven av Human Development Report kom Norge for første gang på topp på den internasjonale levekårsindeksen Human Development Index (HDI). Denne indeksen er basert på forventet levealder, hvor mange som kan lese, hvor stor andel som går på skolen og inntektsnivå. Norge er imidlertid ikke på topp på noen av de enkelte indikatorene som inngår i indeksen, bl.a. ligger vi bak de ledende når det gjelder levealder. Artikkelen ser også på helse og inntektsfordeling. Konklusjonen er at levekårene i Norge er blant de beste i verden, men at det er små forskjeller mellom de land som ligger øverst på indeksen.

Norge er på mange måter et bra land å bo i. På de fleste områder er Norge privilegert i internasjonal sammenheng. Vi har en av de høyeste gjennomsnittsinntektene i verden; vi har god helse og lever lenge; vi har god plass og mye uberørt natur. Likestilling mellom kvinner og menn har kommet langt, og inntektsfordelingen er jevnere enn i nesten alle andre land. Vi har rikelig med energi og en godt utbygd fysisk og sosial infrastruktur. Vi holder solidaritetsfanen høyt - er blant de ledende når det gjelder utviklingshjelp og deltar aktivt i en rekke fredsskapende prosesser rundt omkring i verden. Internasjonalt skårer vi relativt lavt på indikatorer som kriminalitet, selvmord og trafikkulykker.

Dette bildet av Norge som et slags nirvana står imidlertid i skarp kontrast til det bilde vi får gjennom norske media, spesielt løssalgssavisene, som ofte preges av problemer som ran og vold, utilstrekkelige ressurser i offentlige sektor - særlig innen helse, eldreomsorg og utdanning, boligmangel, forurenning, trafikkulykker og narkotika- og alkoholmisbruk. Det er ofte innslag om ensomhet, mobbing og psykiske problemer. Videre mener mange at vi blir mer og mer materialistiske og egoistiske. Heller ikke når det gjelder likestilling er bildet entydig positivt, det gjenstår ennå mye før det er full likestilling mellom kvinner og menn i Norge, f.eks. er det svært få kvinnelige bedriftsledere og professorer. Ofte er det slik at arenaer med stort kvinneinnslag har mindre makt og innflytelse enn mannsdominerte arenaer.

Så er vi kanskje ikke helt det forjettede land likevel? Skyldes fokuseringen på alle problemene bare at vi nordmenn aldri blir helt fornøyde? Eller er det et fordelingsproblem - selv i velstandssamfunnet finnes det individer og grupper som faller utenfor? Vi skal her presentere noen tall for å få et mer objektivt inntrykk av hvor Norge befinner seg i det internasjonale verdilandskapet, der Norge sammenliknes med andre land på en rekke indikatorer.

Hvem skal vi sammenlikne oss med?

Det geografiske perspektivet er viktig for hvor godt Norge synes å gjøre det i forhold til andre land. For det første kan vi anlegge et globalt perspektiv, dvs. at vi ser på de rundt 190 landene i verden. Her rangerer Norge i toppen på de aller fleste velferdsindikatorer, sammen med et dusin andre vestlige land og med stor avstand til resten. Men det er kanskje litt urimelig å

Helge Brunborg

Helge Brunborg er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (helge.brunborg@ssb.no).

sammenlikne oss med det store antall land som ligger langt tilbake på de fleste utviklingsområder.

Det kan derfor være grunn til bare å se på land som ikke er definert som utviklingsland, ofte kalt industriland, og som av FN betegnes som "utviklede land" (*developed countries*). Disse inkluderer imidlertid også tidligere kommunistiske land (som benevnes "land med overgangsøkonomier"), dvs. i Øst-Europa og den tidligere Sovjetunionen, mange med store økonomiske og sosiale problemer. Det er kanskje ikke så relevant å ta disse med i en sammenlikning. Det kan derfor være mer naturlig å holde seg til de 30 OECD-landene, som ved siden av Vest-Europa inkluderer rike industriland utenfor Europa som USA, Canada, Japan, Australia og New Zealand, fire land i Øst-Europa og tre land som har hatt så stor økonomisk vekst at de

Human Development Index: Tall for de femten øverste og tolv nederste land. Utdrag fra Human Development Report 2001¹

MONITORING HUMAN DEVELOPMENT: ENLARGING PEOPLE'S CHOICES . . .

1 Human development index

HDI rank ^a	Life expectancy at birth	Adult literacy rate	Combined primary, secondary and tertiary gross enrolment ratio	GDP per capita	Life expectancy index	Education index	GDP index	Human development index (HDI) value	GDP per capita rank minus HDI rank ^c	
	(years) 1999	(% age 15 and above) 1999	(%) ^b 1999	(PPP US\$) 1999	1999	1999	1999	1999		
High human development										
1	Norway	78.4	.. ^d	97	28,433	0.89	0.98	0.94	0.939	2
2	Australia	78.8	.. ^d	116 ^e	24,574	0.90	0.99	0.92	0.936	10
3	Canada	78.7	.. ^d	97	26,251	0.89	0.98	0.93	0.936	3
4	Sweden	79.6	.. ^d	101 ^e	22,636	0.91	0.99	0.90	0.936	13
5	Belgium	78.2	.. ^d	109 ^e	25,443	0.89	0.99	0.92	0.935	4
6	United States	76.8	.. ^d	95	31,872	0.86	0.98	0.96	0.934	-4
7	Iceland	79.1	.. ^d	89	27,835	0.90	0.96	0.94	0.932	-3
8	Netherlands	78.0	.. ^d	102 ^e	24,215	0.88	0.99	0.92	0.931	5
9	Japan	80.8	.. ^d	82	24,898	0.93	0.93	0.92	0.928	2
10	Finland	77.4	.. ^d	103 ^e	23,096	0.87	0.99	0.91	0.925	5
11	Switzerland	78.8	.. ^d	84	27,171	0.90	0.94	0.94	0.924	-6
12	Luxembourg	77.2	.. ^d	73 ^f	42,769 ^g	0.87	0.90	1.00	0.924	-11
13	France	78.4	.. ^d	94	22,897	0.89	0.97	0.91	0.924	3
14	United Kingdom	77.5	.. ^d	106 ^e	22,093	0.87	0.99	0.90	0.923	5
15	Denmark	76.1	.. ^d	97	25,869	0.85	0.98	0.93	0.921	-7
151	Malawi	40.3	59.2	73	586	0.26	0.64	0.30	0.397	8
152	Rwanda	39.9	65.8	40	885	0.25	0.57	0.36	0.395	-8
153	Mali	51.2	39.8	28	753	0.44	0.36	0.34	0.378	0
154	Central African Republic	44.3	45.4	24	1,166	0.32	0.38	0.41	0.372	-16
155	Chad	45.5	41.0	31	850	0.34	0.38	0.36	0.359	-7
156	Guinea-Bissau	44.5	37.7	37	678	0.33	0.37	0.32	0.339	0
157	Mozambique	39.8	43.2	23	861	0.25	0.36	0.36	0.323	-11
158	Ethiopia	44.1	37.4	27	628	0.32	0.34	0.31	0.321	0
159	Burkina Faso	46.1	23.0	23	965	0.35	0.23	0.38	0.320	-17
160	Burundi	40.6	46.9	19	578	0.26	0.37	0.29	0.309	0
161	Niger	44.8	15.3	16	753	0.33	0.15	0.34	0.274	-7
162	Sierra Leone	38.3	32.0 ^{h,k}	27	448	0.22	0.30	0.25	0.258	0

¹ Nettadressen for 2001-utgaven er <http://www.undp.org/hdr2001/>. Informasjon på norsk kan finnes på <http://www.undp.no>.

ikke lenger regnes som u-land (Tyrkia, Sør-Korea og Mexico). For noen formål kan vi også holde oss utelukkende til Vest-Europa eller Norden.

Som vi skal vise i denne artikkelen skårer Norge høyt på de fleste indikatorer, nesten uansett hvilket geografisk perspektiv vi velger, men det er visse nyanser når vi sammenlikner oss med OECD-land. Levekårsforskjeller som synes ubetydelige i et globalt perspektiv kan bli pinlig store når vi ser på "land det er naturlig å sammenlikne" oss med.

Internasjonale levekårsindikatorer

En rekke internasjonale organisasjoner lager og publiserer indikatorer for levekår. Det vanligste velferds målet, spesielt for økonomisk velstand, er bruttonasjonalprodukt (BNP) per hode. I 1998 hadde Norge det femte høyeste BNP i verden med \$37 000 per innbygger, etter Luxembourg (\$47 000), Sveits (\$45 000), Japan (\$42 000) og Danmark (\$37 000) (i 1995-dollar, UNDP 2000).

BNP har imidlertid en rekke svakheter som velferds mål. En av disse er at det ikke tar hensyn til at valutaen i de forskjellige land har ulik kjøpekraft, men dette blir det tatt høyde for i den såkalte kjøpekraftskorrigerte BNP per innbygger (*purchasing power parity*, PPP). I 1999 var det bare Luxembourg og USA som hadde høyere inntektsnivå enn Norge målt på denne måten (UNDP 2001).¹

Uansett hvilken definisjon av BNP som brukes er det likevel noe snevert som velferds mål, da det bare tar hensyn til nasjonalproduktets størrelse og ikke sier noe om en rekke andre forhold som har betydning for befolkningens velferd, som inntektsfordeling, helse og utdanning. På 1980-tallet utviklet derfor United Nations Development Programme (UNDP), med bidrag fra bl.a. nobelprisvinneren Amartya Sen, en internasjonal levekårsindeks, som ble gitt navnet *Human Development Index* (HDI). Den er ment å være en enkel levekårsindeks som tar hensyn til sosiale og ikke bare økonomiske forhold. Den er ment å være "*a summary measure, not a comprehensive measure*" (Fukuda-Parr 2001), dvs. at den ikke skal omfatte alle levekårsaspekter.

Hovedformålet med indeksen er å overvåke sosial og økonomisk utvikling i fattige land, derav navnet, *human development index*. Dette oversettes som regel til "indeks for menneskelig utvikling", som kan virke misvisende på norsk. En bedre betegnelse er kanskje "FNs levekårsindikator" eller "den internasjonale levekårsindikator".

Human Development Index

Human Development Index beregnes fra indikatorer på tre områder som anses som de mest relevante for levekårene i et samfunn:

1. *Overlevelse*, målt ved forventet levealder ved fødselen.
2. *Utdanning* eller *kunnskap*, målt ved en kombinasjon av leseferdighet for voksne (2/3 vekt) og andel av de enkelte kull som går på skolen eller er under utdanning (1/3 vekt).
3. *Levestandard*, målt ved kjøpekraftskorrigert (PPP) bruttonasjonalprodukt BNP.

For hver av disse tre faktorene blir det konstruert en indikator ut fra hvor et lands faktiske verdi ligger i forhold til fastsatte maksimums- og minimums-

verdier. Det er altså den *relative* posisjonen til et land som teller - i forhold til det som oppfattes som en slags øvre (og nedre) grense for hver faktor. For de faktorer som inngår i utdanningsindeksen er øvre og nedre grense henholdsvis 100 og 0 prosent. For levealder og inntekt er grensene fastsatt litt vilkårlig, men den absolutte størrelsen på dem betyr ikke så mye, ifølge HDR.

For forventet levealder er nedre grense fastsatt til 25 år og øvre grense til 85 år. I 1999 hadde Norge en forventet levealder på 78,4 år (for begge kjønn). Levealdersindeksen for Norge i 1999 blir dermed beregnet som $(78,4 - 25)/(85 - 25) = 0,89$. Dette kan tolkes som at levealderen i Norge i 1999 var 89 prosent av det maksimalt oppnåelige. Høyest verdi på denne indeksen i 1999 hadde Japan, som har verdens høyeste levealder (80,8 år for begge kjønn), med 0,93. Lavest verdi i 1999 hadde Sierra Leone i Afrika med 0,22. Der var levealderen bare 38,3 år.

Utdanningsindeksen er beregnet fra lesekyndighetsandelen (*literacy rate*) for personer 15 år og eldre, og andel av årskullene i skolealder som går på skolen (*enrolment ratio*), med dobbelt så stor vekt på lesekyndigheten som på skoleandelen. Denne indeksen er nok den som er mest tilpasset u-landsforhold. Andelen som ikke kan lese er ikke oppgitt i det hele tatt for de 19 øverste land på HDI. For disse brukes det en verdi på 99 prosent, som for de fleste andre OECD-land og for de land som har verdier over 99 prosent, som i en del tidligere kommunistland. Leseferdigheten er allment utbredt i industriland, selv om den heller ikke hos oss er så universell som vi kanskje trodde for 20-30 år siden, se note 8. Det er mange grupper som ikke kan lese i praksis, slik som enkelte grupper av innvandrere og psykisk funksjonshemmede. Det finnes også personer som har fått mangelfull opplæring i skolen. Det er imidlertid ikke lett å måle leseferdigheten i en befolkning. På den annen side er det kanskje ikke så store forskjeller de rike land imellom, slik at 99 prosent leseferdighet trolig ikke er noe dårlig estimat, men det er altså ikke egnet til å skille mellom land med høyt utdanningsnivå.

Den andre faktoren som inngår i utdanningsindikatoren, *gross enrolment ratio*, er et mål på hvor stor andel som går på skolen på de tre nivåene primær-, sekundær- og tertiærutdanning, som omtrent svarer til barne- og ungdomsskole, videregående skole, og universitet og høyskole. Den beregnes som antall elever/studenter som går på hvert skoletrinn dividert på antall barn/ungdommer i den aldersgruppen som tilsvare utdanningstrinnet. Brutto skolegang kan skjule viktige forskjeller mellom land pga. forskjeller i de aldre som tilvarer en bestemt utdanning og varigheten av skolegangen. Dessuten vil elever som går om igjen bidra til tallene blir for høye. Andelen kan derfor bli større enn 100 prosent, slik den er i en rekke land, bl.a. i Sverige (101 prosent). I slike tilfeller settes andelen til 100 prosent når HDI beregnes. Helst burde *netto* skoleandel vært brukt, med data for ettårsgrupper, men slike data er tilgjengelig i for få land til at nettoandelen kan brukes i HDI (UNDP 2001). I Norge var bruttoandelen 97 prosent i 1999. Nettoandelen i 1995-1997 var 100 prosent for barneskolen (*net primary enrolment*) og 97 prosent for videregående skole (*net secondary enrolment*). (Det er uklart om ungdomsskolen regnes med til *primary* eller *secondary*.)

For å beregne inntektsindeksen er det fastsatt minimums- og maksimumsverdier for verdien av BNP per capita (PPP) på henholdsvis \$100 og \$40 000. Dersom et land har høyere inntekt, brukes \$40 000. Luxemburg

hadde i 1999, som i mange tidligere år, den høyeste inntekten med \$42 769, som altså gir en indeks på 1,0. Ved beregningen brukes det logaritmer til inntektstallene, slik at det ikke er en lineær sammenheng mellom inntekt per hode og inntektsindeksen, dvs. "avtakende grensenytte" i økonomisk terminologi. Dette betyr at en inntektsforskjell på f.eks. 1 000 dollar gjør mindre utslag på indeksen jo høyere inntektsnivået i et land er. HDI beregnes så som et uveid gjennomsnitt av indikatorene for levealder, utdanning og inntekt.²

Det skjer stadig justeringer av metodene for beregning av HDI, samt forbedring av tallgrunnlaget, slik at man ikke bør sammenlikne indeksen fra forskjellige utgaver av Human Development Report (HDR). Av samme grunn bør man heller ikke tillegge verdiene på indeksen for stor verdi. F.eks. varierer Norges rang i 1990 fra 3. til 8., avhengig av hvilken utgave av HDR man ser på. I de siste utgavene er imidlertid indeksen beregnet med samme metode og datagrunnlag for forskjellige år, slik at tallene er sammenliknbare. Tabell 1 viser verdi og rang for de ti land som har høyest rang på indeksen, for hvert femte år i perioden 1975-1999.

Vi vil også peke på at de øvre og nedre grenser som er fastsatt for levealder og inntekt har en viss betydning for et lands rang på HDI. Dersom øvre grense for forventet levealder settes til f.eks. 90 istedenfor 85 år, blir verdiene på HDI litt lavere, men rangen til de ti øverste land endres ikke for 1999, jf. tabell 1. Men dersom den maksimale levealder settes til 100 år, endres rekkefølgen på toppen noe. Da rykker USA opp på andreplass etter Norge, mens Sverige faller fra fjerde til sjetteplass. Japan og Finland bytter også plass. Forskjellene mellom landene på verdien av HDI er imidlertid fortsatt små. (Den tekniske årsaken til disse rangendringene er at levealdersindikatoren synker når øvre grense heves og dermed bidrar de andre indikatorene mer til HDI, som beregnes som gjennomsnittet av indikatorene.)

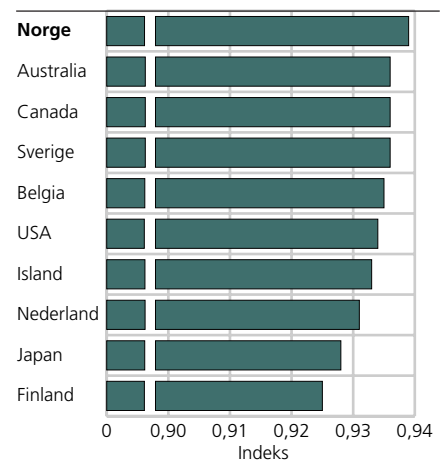
Som nevnt er HDI en ganske grov indikator på velferdsnivået i et land i forhold til andre land.³ Noen av de faktorer som inngår i den, spesielt utdanningsmålene, passer bedre for å rangere utviklingsland enn industriland. Noen av de andre indeksene i HDR er derfor utviklet for rike land, som det er mer "naturlig" å sammenlikne oss med, spesielt fattigdomsindeksen for utviklede land (HPI-2), se figur 2 og kommentarene til denne.

Human Development Report 2001

HDI er i 2001-utgaven av HDR beregnet på grunnlag av data for 1999, se side 4, hvor vi viser topp og bunn av hovedtabellen. Indeksen er beregnet for 162 land, mens det var 29 land som det ikke var gode nok data for. Landene er gruppert etter nivået på indeksen. Det er 48 land i gruppen for *high human development*, med Norge øverst og Qatar nederst. De fleste av disse er industriland, men ikke alle. 20 av landene i denne gruppen er ikke medlemmer av OECD, deriblant flere oljeeksportører i Midtøsten samt karibiske øystater. Åtte av landene er i Øst-Europa. Gjennomsnittsverdien for landene i denne gruppen er 0,914.

Gruppen for *medium human development* er den største og omfatter 98 land, der alle er utviklingsland bortsett fra noen østeuropeiske land og to ferske OECD-medlemmer (Mexico og Tyrkia). Gjennomsnittlig er HDI 0,684.

Figur 1. De ti øverste land på Human Development Index, basert på tall for 1999

Kilde: Human Development Report 2001.

Tabell 1. Norges rang på Human Development Index. 1975-1999			
Data for	Norges rang på HDI	HDI for Norge	Rekkefølgen av de ti land med høyest indeks
1975	8	0,856	Sveits Canada Danmark Sverige USA Island/Nederland Norge Japan Finland
1980	6	0,875	Sveits Island Canada/USA Japan Norge Danmark Sverige/Nederland Frankrike
1985	6	0,885	Canada USA Island/Japan/Sveits Norge Nederland Sverige Danmark Belgia
1990	7	0,899	Canada USA Island Japan Sveits Nederland Norge Frankrike Belgia Finland
1995	4/5	0,924	Canada Australia Belgia Norge /Sverige USA Nederland Japan Island Storbritannia
1999	1	0,939	Norge Australia Canada Sverige Belgia USA Island Nederland Japan Finland

"/" betyr at to land har samme verdi på HDI (med tre desimaler).
Kilde: Human Development Report 2001.

I gruppen med lavest verdier på HDI, *low human development*, er det 36 land, med en gjennomsnittsverdi på bare 0,442, under halvparten av gjennomsnittet for landene på toppen. De 28 nederste landene er alle i Afrika. Som i fjorårets rapport, ligger Sierra Leone aller nederst med en verdi på 0,258. I Sierra Leone er altså levekårsnivået bare 27 prosent av nivået i Norge, slik det blir målt ved HDI. Sierra Leone skårer dårlig på alle faktorer: Landet har lav levealder (38,3 år), få som kan lese (32 prosent), få som er under utdanning (27 prosent) og lavt inntektsnivå (448 USD per hode).⁴

Norges plassering på HDI

I 2001-utgaven av *Human Development Report* (UNDP 2001) kom Norge for første gang øverst på den internasjonale levekårsindeksen, se figur 1. Etter Norge følger Australia, Canada og Sverige, alle med samme verdi (0,936), men rangen bestemmes ut fra fem desimaler på indeksen.⁵

Norge har hatt høy HDI siden den ble publisert for første gang i 1990, se tabell 1. I 1999- og 2000-utgavene hadde Norge det nest høyeste tallet, bare litt lavere enn Canada, som hadde ligget øverst seks år på rad. Det var derfor ikke overraskende at Norge i 2001-utgaven passerte Canada.

Forskjellene er imidlertid små mellom landene på toppen. Vi ville kommet bak Australia på indeksen dersom Norge hadde hatt ½ år lavere forventet levealder, eller 1 300 dollar lavere inntekt per hode, eller 2½ prosentpoeng lavere andel som går på skolen eller er under utdanning, i forhold til de norske verdiene for 1999.

Alle de nordiske land har stort sett vært blant de ti land som har høyest indeks (tabell 1). Vi merker oss at Norge med noen få unntak er rangert foran de andre nordiske land, spesielt på siste halvdel av 1990-tallet. Sverige kom ikke med blant de ti beste på midten av 1990-tallet, da landet hadde store økonomiske problemer. Danmark falt ut etter 1980, pga. relativt lav levealder. Finlands manglende tettplassering skyldes også mest levealderen. Sveits har forsvunnet ut av lista over de ti land med høyest indeks, mest pga. en relativt lav andel av ungdomsbefolkningen som er under utdanning. Japan har falt ned til en 9. plass pga. den økonomiske nedgangen.

Norge nevnes i 1999-rapporten som det land som har gjort nest raskest framgang på HDI fra 1975 til 1997, blant land som startet på et høyt nivå (etter Australia og før Canada). I denne perioden ble Norges avstand til det maksimale nivået for menneskelig utvikling mer enn halvert (med 51,5 prosent) (UNDP 1999).

På tross av at Norge nå ligger øverst på HDI, har vi ikke de høyeste verdiene på noen av de tre indikatorene som inngår i indeksen. Levealderen i Norge er 78,4 år - på en delt 9. plass; andel som går på skolen er 97 prosent - en

delt 8. plass, mens to land, Luxembourg og USA, har høyere kjøpekraftskorrigert inntekt per hode. (For leseferdigheten er det som nevnt brukt samme andel, 99 prosent, for alle 19 land med høyest HDI.) Det er særlig det høye inntektsnivået i Norge som gjør at vi kommer høyt på indeksen, og som gjorde at vi avanserte på 1990-tallet.⁶ Dersom vi hadde hatt samme gjennomsnittsinntekt som f.eks. Sverige, ville vi ha havnet på 10. plass på HDI for 1999.

På hvilket område er det så Norge har størst potensial for forbedring? Som nevnt er *inntektsnivået* allerede svært høyt, men vi ligger likevel et stykke bak Luxembourg og USA. Dersom vi hadde hatt samme inntekt som i Luxembourg (i praksis over 40 000 dollar), ville indeksen steget med 2 prosent, se tabell 3. Når det gjelder *utdanning*, blir andelen som kan lese fastsatt til 99 prosent, så den kan vi ikke gjøre noe med. Den andre utdanningskomponenten, andel som går på skolen, er allerede svært høy (0,98) og dessuten påvirkes den sterkt av regler om utdanningens lengde m.m., slik at her har vi heller ikke noe særlig å hente. Men når det gjelder *levealder*, er det betydelig rom for forbedring. Her ligger Norge hele 2,4 år bak Japan. Spesielt er det stor forskjell for kvinner. Dette blir nærmere diskutert i artikkelen av Brunborg og Foss i dette nummeret av *Samfunnsspeilet*. Tabell 2 viser at HDI ville økt med 1,4 prosent dersom vi hadde hatt like lav dødelighet som japanerne. Videre ville indeksen økt med 3,8 prosent dersom Norge hatt de *høyeste* verdiene som er observert for noe land.

Hva som ville gitt størst lykke, å leve litt lenger eller å være litt rikere, er ikke godt å si. FN's levekårsindeks gir iallfall ikke svar på dette.

Norges gode plassering internasjonalt når det gjelder levekår er imidlertid ikke noe nytt fenomen, og skyldes altså ikke bare oljeinntekter. F.eks. hadde Norge både på 1950-tallet og 1850-tallet den høyeste levealderen i verden. Den amerikanske antropologen Raoul Naroll (1983) endte opp med Norge i jakten på "modell-landet", da Norge kom høyest på hans livskvalitetsindeks. Denne ble beregnet fra tall rundt 1970 fra delindekser for sju områder, nemlig for fysisk helse, mental helse, sosialt fellesskap sikkerhet, utvikling, fred, orden og pressefrihet. Deretter fulgte Sverige, Nederland og Canada, som alle ligger i toppen på dagens HDI. Indeksen ble imidlertid bare beregnet for de 12 land som hadde tilstrekkelig god statistikk på disse feltene. Naroll fant også at Norge var det land som hadde jevnest fordeling på de ulike delindeksene.

Andre levekårsindikatorer i Human Development Report

For å ta hensyn til noen av de åpenbare svakhetene med HDI, presenterer *Human Development Report* også fire andre indekser.

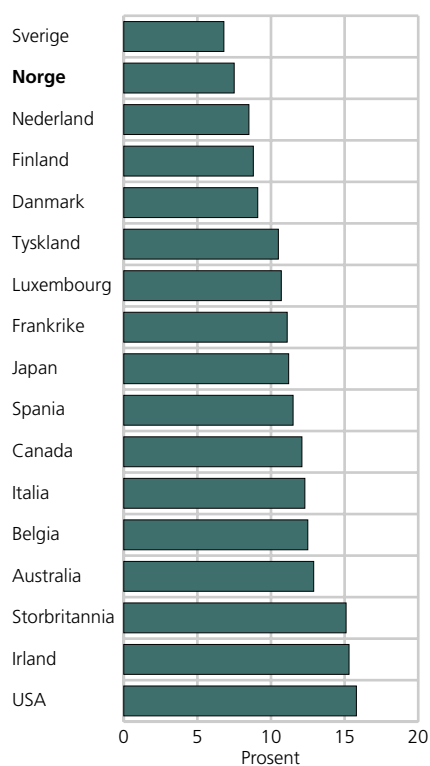
Tabell 2. Human Development Index for Norge 1999, med de høyeste observerte verdier for indikatorene

	Observerte tall for 1999					
	Levealder. År	Leseferdighet. Prosent	Skolegang. Prosent	Inntekt. Dollar per hode	HDI. Indeks	Økning i HDI forhold til Norge 1999. Prosent
Norge, observert 1999	78,4	99	97	28433	0,939	0,0
Norge med japansk levealder	80,8	99	97	28433	0,952	1,4
Norge med australsk eller svensk skolegang	78,4	99	100	28433	0,942	0,4
Norge med luxembourgsk inntekt	78,4	99	97	42769	0,958	2,0
Maksimalverdier 1999: japansk levealder, australsk eller svensk skolegang, og luxembourgsk inntekt .	80,8	99	100	42769	0,974	3,8

Kilde: Human Development Report 2001.

- Kjønnrelatert utviklingsindeks, *Gender-related Development Index* (GDI), som inkluderer de samme faktorene som for HDI. Hver indikator beregnes separat for kvinner og menn, som så kombineres til et veid (harmatisk) gjennomsnitt. Også her kommer Norge på førsteplass, fulgt av Australia og Canada. Interessant nok rykker USA her opp på 4. plass, foran Sverige.
- Likestillingsmål, *Gender Empowerment Measure* (GEM), som er basert på kvinneandelen i ulike grupper: medlemmer av nasjonalforsamlingen, ledere, og "professional and technical workers". Norge er igjen øverst, men nå fulgt av Island, Sverige og Finland og Canada på de neste plassene.
- Fattigdomsindeks for utviklingsland, *Human Poverty Index* (HPI-1), som beregnes fra andel av befolkningene som ikke kan forventes å overleve til de er 40 år, analfabetismeprosenten, andel uten adgang til rent vann, helse- og sanitærtjenester, og andel undervektige barn under 5 år. Norge er ikke representert på denne indeksen.
- Fattigdomsindeks for utviklede land, *Human Poverty Index* (HPI-2), som beregnes fra andel av befolkningene som ikke overlever til de er 60 år, andel funksjonelle analfabeter, andel under fattigdomsgrensen (dvs. mindre enn halvparten av medianinntekten), og langtidslidigheten (ledig i 12 eller flere måneder). Her er det Sverige som den høyeste verdien, fulgt av Norge, Nederland og Finland.

Figur 2. Land rangert etter fattigdomsindeksen for utviklede land (HPI-2). Prosent

Kilde: Human Development Report 2001.

Norge kommer altså godt ut også på disse indeksene, med to førsteplasser og en annenplass. Se for øvrig artikkelen om likestilling av Stein Terje Vikan i dette nummeret av *Samfunnsspeilet*.

Fattigdomsindeksen for utviklede land (HPI-2), er på mange måter bedre egnet enn HDI for sammenlikning av velstående land.⁷ Generelt tar denne indeksen mer hensyn til fordelingsaspekter enn HDI. For det første sier overlevelsen til 60 år mer om dødeligheten blant barn, ungdom og voksne enn forventet levealder, som omfatter alle aldre. For det andre regnes det med den faktiske andelen som ikke har grunnleggende ferdigheter i å lese og skrive, og ikke bare en vilkårlig fastsatt leseferdighetsandel på 99 prosent for de mest velstående land⁸. For det tredje tas det hensyn til hvor stor andel av befolkningen som er fattig, og ikke bare gjennomsnittlig inntektsnivå. Og for det fjerde regner indeksen med langtidslidighet som et mål på sosial eksklusjon.

Rangordningen av landene er til dels nokså forskjellig når vi sammenlikner HDI og HPI-2, se figur 2. Sverige rykker opp på førsteplass. Norge er fortsatt i teten, men nå på andreplass. Videre legger vi merke til at Australia og USA rykker ned 11-12 plasser, både fordi de har mange funksjonelle analfabeter og fordi relativt mange lever i fattigdom. Nederland, Danmark, Finland, Tyskland og Spania forbedrer sin rang betydelig. Blant de fem øverste land er altså de nordiske land samt Nederland.

I HDR 2001 presenteres det også en Teknologiindeks, *Technology Achievement Index* (TAI), som skal måle kreativitet og bruk av ny teknologi. Den beregnes fra antall patentrettigheter per hode, spredning av ny teknologi, spredning av gammel teknologi, gjennomsnittsutdanning for befolkningen over 15 år, og andelen som tar teknisk/naturvitenskapelig høyskole/univer-

sitetsutdanning. Her gjør ikke Norge det like bra: vi kommer på 12. plass. "Vi ligger langt nede i antall studenter innen teknologi og naturvitenskap. Vi ligger også langt nede i innovasjon og patenter", ifølge Sjøberg (2002), som også peker på at vi ligger dårlig an når det gjelder offentlige bevilgninger til forskning og utvikling og eksport av høyteknologiske produkter. Denne indeksen kan imidlertid ikke sies å være en levekårsindeks i direkte forstand, kanskje heller en indeks knyttet til verdiskapning, men som på lang sikt har betydning for levekårene.

UNDP har dessuten eksperimentert med indekser for andre viktige velferdsaspekter: *Human Freedom Index* ble introdusert i HDR 1991 og *Political Freedom Index* i HDR 1992. Begge ble imidlertid sløffet i seinere utgaver, da de var baserte på kvalitative vurderinger og ikke på kvantifiserbare empiriske data (UNDP 2000).

Kriminalitetsdata er tatt med i siste utgave, mens tidsbruksdata vil komme med i neste utgave.

Fruktbarhet inngår ikke i HDI, men det anses som en menneskerett at kvinner og menn kan få det antall barn de ønsker og når de ønsker dem (jf. Handlingsplanen fra FNs Befolkningskonferanse i Kairo 1994, United Nations 1995). Fruktbarhetsnivået i Norge i internasjonal sammenheng diskuteres nærmere i artikkelen av Trude Lappegård i dette og tidligere nummer av *Samfunnspeilet*.

I tillegg til diverse indikatorer gir *Human Development Report* tall for en rekke andre variabler som er relevante for velferdsutviklingen, bl.a. når det gjelder offentlige utgifters andel til utdanning og helse, som prosent av BNP.

Helsetjenester

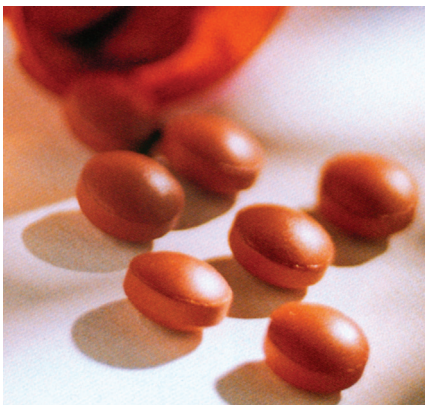
Helse inngår ikke direkte i HDI, bare indirekte gjennom forventet levealder. Det er innlysende at det må være en sammenheng mellom helse og levealder, men det er ikke så enkelt å kvantifisere denne.

Massemedier gir ofte inntrykk av at det står dårlig til med helsestellet i Norge. Det klages over helsekøer, mangel på leger og sykepleiere, dårlig vedlikeholdte bygninger, overskredne sykehusbudsjetter, m.m. Noe av dette er overdrevet, spesielt når det fokuseres på enkelttilfeller, men en rekke problemer i helsesektoren er nok likevel reelle.

Det kan synes som et paradoks at Norge, som et av verdens rikeste land, ikke klarer å løse disse problemene. Mange har kritisert myndighetene for

HDI-rang ¹	Land	Offentlige helseutgifter i prosent av BNP. 1998	Offentlige helseutgifter per hode, PPP USD. 1998	Leger per 100 000. 1990-1999
1	Norge	7,4	2 467	413
2	Australia	5,9	1 980	240
3	Canada	6,3	2 391	229
4	Sverige	6,7	1 707	311
5	Belgia	7,9	2 172	395
6	USA	5,8	4 180	279
7	Island	7,2	2 358	326
8	Nederland	6,0	1 974	251
9	Japan	5,9	1 844	193
10	Finland	5,2	1 502	299
11	Sveits	7,6	2 739	323
12	Luxembourg ...	5,4	2 327	272
13	Frankrike	7,3	2 102	303
14	Storbritannia ..	5,9	1 532	164
15	Danmark	6,7	2 141	290
16	Østerrike	5,8	1 978	302
17	Tyskland	7,9	2 488	350
18	Irland	4,5	1 505	219
19	New Zealand ..	6,2	1 454	218
20	Italia	5,6	1 830	554
21	Spania	5,4	1 202	424

¹ Rekkefølgen av landene er den samme som i HDR, dvs. etter rang på HDI. Tall for land med høyere verdier enn Norge er uthøvet.
Kilde: Human Development Report 2001.

ikke å prioritere helsesektoren. Imidlertid kommer vi ganske godt ut når det gjelder indikatorer for denne sektoren, se tabell 3. Bare to land, Belgia og Tyskland, bruker mer offentlige utgifter som andel av BNP enn Norge. Bare i tre land, USA, Sveits og Tyskland er helseutgiftene per hode større. Videre er det bare fem land hvor legedekningen er bedre. (I tillegg til Italia og Spania, som vist i tabellen, har også Hvite-Russland, Georgia og Russland bedre legedekning enn Norge.) Selv for sengeplasser ligger vi godt an, med 14,5 per 1 000 av befolkningen, bare to land har høyere dekning, Sveits (18,5) og Japan (16,5) (OECD 2001). Det er altså trolig mer spørsmål om fordeling og effektiv bruk av ressursene enn størrelsen på disse.

Verdens helseorganisasjon publiserte i juni 2000 en rapport om helsetilstanden i medlemslandene (WHO 2000), med bl.a. beregninger over uførhetsjustert levealder, *disability-adjusted life expectancy*, DALE.⁹ Her kommer Norge på 15. plass, med 71,7 år (for begge kjønn), betydelig bak Japan med 74,5 år, Australia med 73,2 år og Frankrike, som ligger høyest i Europa, med 73,1 år. (Blant de 14 land som ligger foran Norge, er også ministatene Monaco, Andorra og San Marino.)

Historisk og internasjonalt er det ingen klar sammenheng mellom helseutgifter og helse, og mellom legedekning og helse. På 1800-tallet og langt inn på 1900-tallet betydde medisinsk teknologi og behandling relativt lite for levealder og helse - bedring av den alminnelige levestandard og offentlig og privat hygiene var langt viktigere. I framtiden er det imidlertid mulig at medisinsk behandling vil bety mer og mer for helsetilstanden og dødeligheten. F.eks. viser et stort internasjonalt forskningsprosjekt at reduksjonen i hjerte- og kardødeligheten ca. 1985-1995 var sterkt knyttet til moderne medisinsk og kirurgisk behandling, mens tradisjonelle risikofaktorer (kolesterol, røyking og høyt blodtrykk) hadde mindre betydning enn tidligere antatt (Mähönen og Thelle 2000).

Fattigdom og inntektsfordeling

Det er ikke enkelt å besvare spørsmålet om fattigdommen i verden øker eller synker. Svaret på dette avhenger både av tidsperspektivet, enheten (individer, familier eller land), definisjonen av fattigdom (absolutt eller relativ), m.m. Fra 1987 til 1993 økte *antall* fattige i utviklingsland og land med overgangskonometri fra 1 227 til 1 314 millioner, mens *andelen* fattige sank fra 30,1 til 29,4 prosent (UNDP 1999), fordi befolkningen vokste raskere enn antall fattige. Avstanden (i prosent) til gjennomsnittliginntekten i de rike OECD-landene *minket* i Sør-Asia, Øst-Asia og Stillehavsområdet, mens den økte i Afrika sør for Sahara og i gruppen av de minst utviklede land. For Sør-Amerika var det en svak økning. Men selv i Øst-Asia og Stillehavsområdet økte den *absolutte* avstanden.

For å studere fattigdomsutviklingen i verden bør man se både på fordelingen mellom land og ikke minst på fordelingen *innen* de enkelte land. Inntektsfordelingen er spesielt skjev i en del land i Latin-Amerika og Afrika. Det er store forskjeller landene imellom når det gjelder hvilken vekt de legger på sosial utvikling. Goesling (2001) fant at ulikheten *mellom* nasjoner sank fra 1980 til 1995, mens ulikheten *innen* land økte. Dersom alle mennesker i verden betraktes under ett, fant han at ulikheten økte fra 1980 til 1992 og så avtok til 1995.

Figur 3. Gini-indeks for de ti land i verden med jevnest inntektsfordeling. Prosent

Kilde: Human Development Report 2001.

Human Development Report 2001 gir inntektsfordelingstall for 111 land som har gjennomført inntekts- og/eller forbruksundersøkelser. Metodene og årstallene varierer, slik at man skal være forsiktig med å sammenlikne land.¹⁰ Rapporten gir bl.a. tall for gini-indeksen, som er et mål for hvor mye fordelingen av inntekten til individene (eller husholdningene) i et land avviker fra en helt lik fordeling. Dersom gini-indeksen er lik null, har alle samme inntekt og det er perfekt likhet. Dersom indeksen er lik 100, er det ett individ som får hele inntekten og dermed fullstendig ulikhet.

Inntektsfordelingen i Norge er ganske jevn i et globalt perspektiv. I 1995 var gini-indeksen for Norge 25,8 prosent. Imidlertid var det på 1990-tallet ni land med lavere indeks, se figur 3. Lavest lå Slovakia med 19,5 prosent. Alle de nordiske land har en jevnere inntektsfordeling enn Norge. (Island er det ikke oppgitt tall for.) Den *skjevste* inntektsfordelingen blant velstående land har USA (40,8) og Storbritannia (36,1). I de tidligere sosialistiske land varierer inntektsfordelingen fra svært jevn, som i Slovakia og Tsjekkia, til svært skjev, som i Russland, med en gini-indeks på hele 48,7 prosent. Men stort sett er inntektsfordelingen betydelig skjev i fattige enn i rike land. De fleste utviklingsland har gini-indeks mellom 40 og 50. Høyest var den på 1990-tallet i Swaziland (60,9) og Nicaragua (60,3). Brasil, som lenge har vært kjent for å ha en ekstremt skjev fordeling, hadde i 1997 en indeks på 59,1.

En studie fra UNICEF ser på forekomsten av fattigdom blant barn (Bradbury og Jantti 1999). Også her kommer Norge godt ut, selv om det er fire-fem land med enda færre fattige barn (særlig Slovakia, Tsjekkia, Finland og Sve- rige), litt avhengig av hvilket fattigdomsmål som brukes. F.eks. var 10,4 prosent av barn med enslig mor fattige i Norge (under halvparten av medianinntekten), mot 37,9 prosent i resten av Europa (1996).

Det er ingen tvil om at inntekten er svært skjevt fordelt i verden. På slutten av 1980-tallet hadde den femtedelen av jordas befolkning som lever i de rikeste landene 86 prosent av verdens BNP. Videre hadde den rikeste femtedelen 82 prosent av eksportmarkedene, 68 prosent av utenlandsinvesteringene og 74 prosent av verdens telefonlinjer. På alle disse områdene hadde den fattigste femtedelen bare rundt 1 prosent. I 1993 hadde den fattigste tiendedelen av verdens befolkning bare 1,6 prosent av inntekten til den rikeste tiendedelen, og den rikeste prosenten hadde like stor inntekt som de fattigste 57 prosent. De 25 millioner rikeste amerikanere har *større* samlet inntekt enn de to milliarder fattigste i verden (UNDP 2001).

Konklusjoner

Vi konkluderer med at Norge er ett av verdens aller beste land å leve i, både ifølge *Human Development Index* og andre indekser. Det er imidlertid små forskjeller i indeksen for landene i toppskiktet. Plasseringen av landene påvirkes av valg av metode, de variabler som inngår, og datakvaliteten. Vi bør derfor ikke legge stor vekt på små forskjeller landene imellom. Vi nordmenn bør ikke la førsteplasser gå til hodet på oss slik at vi blir selv gode og sjåvinistiske.

Litteratur

- Aaberge, Rolf (1998): Sampling errors and Cross-Country Comparisons of Income Inequality. Discussion Papers No. 252, Statistisk sentralbyrå.
- Bradbury, Brad C. og Markus Jantti (1999): Child Poverty across Industrialized Nations. Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Papers no. 71, UNICEF International Child Development Centre, Firenze.
- Fukuda-Parr, Sakiko (2001): Indicators of human development and human rights - overlaps, differences ... and what about the human development index? *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe* **18**: 239-248.
- Goesling, Brian (2001): Changing Income Inequalities within and between Nations: New Evidence, *American Sociological Review* **66**: 745-761.
- Kelley, Allen C. (1991): The Human Development Index: "Handle with Care", *Population and Development Review* **17** (2): 315-324.
- Mähönen, Markku og Dag S. Thelle (2000): Hvorfor faller dødeligheten av hjerte- og karsykdommer? *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* **120**(16): 1903-1905.
- Naroll, Raoul (1983): *The Moral Order: An Introduction to the Human Situation*, Sage Publications, Beverly Hills / London / New Delhi.
- OECD (2001): *Health Data 2001*, <http://www.oecd.org/oecd/pages/home/displaygeneral/0,3380,EN-statistics-12-nodirectorat-no-no-no-12,FF.html>.
- Segal Paul (2002), UNDP: Personlig meddelelse.
- Sjøberg, Svein (2002): Verdens vinnere og tapere, *Kronikk, Aftenposten*, 31.01.2002.
- Sosial- og helsedepartementet (1999): *Utjammingsmeldinga*, St. meld. nr. 50 (1998-99).
- Statistics Canada (2000): *Literacy in the Information Age. Final Report of the International Literacy Survey*.
- UNDP (1999): *Human Development Report 1999*, <http://www.undp.org/hdr1999/>
- UNDP (2000): *Human Development Report 2000*, <http://www.undp.org/hdr2000/>
- UNDP (2001): *Human Development Report 2001*, <http://www.undp.org/hdr2001/>
- United Nations (1995): Population and Development: Programme of Action adopted at the International Conference on Population and Development, Cairo, 5-13 September 1994. Volume 1. ST/ESA/SER.A/149. United Nations, New York.
- World Bank (2001): *World Development Indicators 2001*.
- WHO (2000): *The World Health Report 2000*. Geneva.

1. World Bank (2001) oppgir imidlertid at i 1999 hadde Norge den *åttende* høyeste kjøpekraftskorrigerede BNP per hode i verden, med \$28 140. Inkonsistensen når det gjelder rang kan komme av at HDI trenger tall for en rekke områder, ikke bare BNP. Dersom et land mangler tall for ett levekårsaspekt, vil ikke HDI kunne beregnes, og det vil derfor ikke komme med i oversikten over HDI. Dessuten kan de to institusjonene ha ulike regler når det gjelder å ta med små land.
2. For Norge 1999 har vi: $[(78,4-25)/(85-25)] \cdot 1/3 + [((99-0)/(100-0)) \cdot 2/3 + ((97-0)/(100-0)) \cdot 1/3] \cdot 1/3 + [(\log 28433 - \log 100)/(\log 40000 - \log 100)] \cdot 1/3 = 0,939$, der de uthevede tallene er norske verdier for henholdsvis levealder, leseferdighet, skolegang og kjøpekraftskorrigert BNP per hode, mens de andre tallene er minimums og maksimumstall for de samme variablene.
3. Se Kelley (1991) for en kritikk av første versjon av HDI. Noen av de kritiserte aspektene er siden rettet opp, som innføring av inntektsfordeling i fattigdomsindeksene. De grunnleggende svakhetene består imidlertid, som vilkårlighet i valg av minimums- og maksimumsverdier og av den ikke-lineære inntektseffekten, og uveid vektning av delindeksene, noe som bl.a. gir BNP per hode for liten vekt, ifølge Kelley. Disse svakhetene medfører en viss vilkårlighet i landenes plassering på HDI, men som vi nevner flere steder i denne artikkelen, bør man ikke tillegge små forskjeller i verdi og rang på HDI stor vekt.
4. HDI er ikke beregnet for Afghanistan fordi det mangler tall for BNP, men Afghanistan har høyere verdier enn Sierra Leone for de andre faktorene som inngår i HDI.
5. Det brukes imidlertid langt flere desimaler for de variabler som inngår i HDI enn de tall som oppgis i HDR, noe som kan påvirke rekkefølgen av landene på HDI (Paul Segal 2002). Det virker overdrevent å bruke fire desimaler for levealderen og 13 for brutto skolegang, når vi vet hvor upresise disse dataene er for de fleste land.
6. Fra 1990 til 1999 hadde Norge nest høyeste økonomiske vekst, 3,2 prosent per år, i BNP per hode, blant de 17 land med høyest HDI. Av disse var det bare i Luxembourg at inntekten vokste raskere, med 3,8 prosent per år.
7. Denne indeksen er imidlertid bare regnet ut for 17 land pga. manglende data. Spesielt er det mange land som ikke har tall for funksjonell lese- og skriveferdighet.
8. Resultater fra undersøkelser av funksjonell leseferdighet blant voksne mellom 16 og 65 år inngår i beregningen av fattigdomsindeksen for utviklede land, HPI-2. Ifølge The International Adult Literacy Survey 1994-1998 av leseferdigheten i 24 land, kom Norge på andreplass med 8,5 prosent funksjonell analfabetisme, etter Sverige (7,5 prosent) og foran land som Danmark, Finland og Nederland (Statistics Canada 2000, UNDP 2001).
9. DALE estimeres ifølge WHO (2000) på grunnlag av dødelighetstabeller, intervjudata om helse, og detaljert informasjon om de forhold som er viktigst for uførhet og nedsatt helse i hvert land. Man bør være oppmerksom på de metodeproblemer som er knyttet til måling av uførhet, spesielt når de bygger på egenerklæringer i intervjuundersøkelser. Vi vil også understreke at WHO's og de enkelte lands uførhetsbegrep ikke nødvendigvis er det samme som det som ligger til grunn for innvilging av uførepen-sjon i Norge - og som i praksis har endret seg betydelig de siste årene.
10. Aaberge (1998) argumenterer for at estimatene er så usikre at det bare er mulig å rangere land i grupper av inntektsulikheter. Utjamningsmeldinga fra Sosial- og helsedepartementet (1999) sier at det er så store problemer med å sammenlikne slike tall at man ikke kan legge stor vekt på små forskjeller.